

**КОГНІТИВНА АНТРОПОЛОГІЯ ЯК АКТУАЛЬНА
ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА МЕТОДОЛОГІЯ****Софія СІРЕНКО,**ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника», Івано-Франківськ (Україна)
sophia_sirenko@ukr.net**COGNITIVE ANTHROPOLOGY AS AN ACTUAL
LITERARY METHODOLOGY****Sophia SIRENKO,**PreCarpathians National University
by Vasyl Stefanyk, Ivano-Frankivsk (Ukraine)
ORCID ID 0000-0002-9695-4065
Researcher ID K-3758-2017

Сиренко Софія. Когнитивная антропология как актуальная литературоведческая методология. Стаття посвящена рассмотрению понятия, сущности и основных тезисов когнитивной антропологии как литературоведческой методологии, которая представляет собой комплексный подход к анализу фикционного мира, что синтезирует когнитивный и антропологический инструментарий с целью исследовать текстовый и дискурсивный миры как составные части фикционного. Проанализированы теории возможных, текстовых, фикционных миров, определены их общие и отличительные черты, очерчены перспективы сочетания. На основе анализа представлена собственная концепция структуры мира текста. Автор предложил фикционный (художественный) мир поделить на дискурсивный (представлен мирами автора и читателя) и текстовый, который со своей стороны состоит из реального художественного мира, где разворачиваются события, и частного мира персонажа (включает подмиры знаний, обязанностей, намерений, фантазий, предположений). Концепция структуры фикционного мира демонстрируется на примере творчества Г. Пагуляк.

Ключевые слова: когнитивная антропология, теория фикциональных миров, возможные миры, текст, дискурс.

Постановка проблеми та її зв'язки з важливими науковими завданнями. Сучасному літературознавству характерний плюралізм методологій, які пропонують різні бачення на суть художнього світу, його автора та читацького сприйняття. При такій ситуації постає питання не лише популярності, але й результативності методів.

Оскільки «сциентичні» (на наш погляд, термін умовний, адже будь-яка парадигма передбачає «науковість») та антропологічні підходи розглядаються окремо та часто трактуються як протилежні, вагомим та необхідним постає синтез цих методологій, що забезпечує інтегративний розвиток та є шляхом до комплексного аналізу літератури. Водночас потрібно залучати ефективний досвід інших наук – психології, соціології, антропології, філософії, нейрології тощо. Таким інструментарієм є когнитивно-антропологічний.

Історіографічний огляд. Антропологічні (М. Бахтін, В. Ізер, Дж. Каллер, М. Марковський, Р. Нич, О. Поліщук, П. Рікер, Л. Тарнашинська, Д. Чижевський, С. Яковенко та ін.) та когнитивні (Т. Бовсунівська, П. Верт, О. Воробйова, Р. Гіббс, О. Кубрякова, Д. Колесник, М. Фрімен, О. Семіно, Ю. Степанов, П. Стоквел, М. Тернер, Р. Цур та ін.) проєкції вивчення у філології представлені широко. У зв'язку з тим, що ґрунтовні дослідження окресленого вище когнитивно-антропологічного підходу практично відсутні в українському літературознавстві (когнитивно-антропологічна проєкція персонажа показана в праці І. Голодюк¹), **мета** статті – охарактеризувати поняття та

суть когнитивної антропології та продемонструвати її переваги. Аналіз у такому ракурсі становить **наукову новизну** роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. У нашій рецепції когнитивна антропология постає як синтез когнитивного (кут зору «автор – текст – позатекстова дійсність»), дослідження когнитивної проєкції персонажа, когнитивної авторської системи тексту, вивчення фреймових структур, концептів, гештальтів, когнитивних моделей, ментальних світів) й антропологічного (тріада «автор – текст – читач», гуманістична проєкція тексту) підходів аналізу тексту.

Пропонуємо розглянути теорії можливих, текстових та фікційних світів як складових частин когнитивно-антропологічної методології.

Теорія можливих світів пов'язана з модальною логікою, представники якої (С. Кріпке, Р. Карнап, Р. Монтегю, Я. Хінтїкка), переосмисливши концепцію Г. Ляйбніца, виокремили та дослідили поняття можливого світу як такого, що проєктує можливі ситуації щодо суб'єкта, який, у свою чергу, моделює завдяки ментальному життю альтернативні події. Власне, дійсність у такому ключі також може означатися як одна із можливих реальностей, проте вона істинна, реалізована в силу певних обставин.

Важливо, на наш погляд, уточнити: модальність (визначається як ставлення суб'єкта через висловлювання до дійсності, а також до змісту висловлювання) поділяється на алетичну (необхідність, можливість, випадковість), епістемічну (знання, припущення, незнання),

¹ Holodiuk I. R. Heroj fiksiynoho svitu ukrajins'koho literaturnoho modernizmu [Character of the Fictional World of Ukrainian Literary Modernism], Avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand.: spets. 10.01.06 «teoriya literatury», Ivano-Frankivsk, 2015, 20 p.

(визначається як ставлення суб'єкта через висловлювання до дійсності, а також до змісту висловлювання) поділяється на алетичну (необхідність, можливість, випадковість), епістемічну (знання, припущення, незнання), темпоральну, деонтичну (обов'язок, заборона, дозвіл), аксіологічну. Як бачимо, відношення до світу визначається через повідомлення (текст – у широкому значенні) суб'єкта, який таким чином постає центральною ланкою, відправною у побудові можливого світу.

Ще одним вагомим пунктом є точка зору – від якого світу відштовхується суб'єкт, будуючи можливий світ. Наприклад, художній світ, що визначається як реальний для наратора та персонажів, бо реалії переносяться у фікційну дійсність, проектує можливий світ. Але з погляду реципієнта він сприймається як можливий (один із можливих), тому що читач у такому разі існує в «іншому» світі – реальному. Якщо ж ми візьмемо за вихідну точку реальний світ, то художній, звичайно, виступатиме у ролі альтернативного, можливого, такого, що за певних обставин може постати.

Процес побудови художнього світу – складний. У тексті читач бачить переосмислену проекцію реального світу автора, зіставляє його із власною картиною світу та інтерпретує крізь її призму. Художній текст таким чином постає на перетині світу автора та читача.

Світ у термінології представників теорії текстових світів номінується як складний комунікативний акт. П. Верт, досліджуючи поняття тексту та дискурсу, поділяє останню категорію на три рівні: дискурсивний (учасники та їхня перцепція), текстовий (структурні компоненти – суб'єктний, просторовий, часовий дейксиси та function-advancing propositions – пропозиції, що забезпечують функціональний розвиток) світи та рівень підсвітів (subworlds), що об'єднує дейктичні, аттитюдні (включають бажання, переконання, наміри учасника комунікації) та епістемічні (виражають гіпотетичність, можливість)². Таким чином, один світ формує наступний (схема1).

Д. Гевінс³ на протиположності терміну підсвіт застосовує «world-switch» (перемикання світу). Вчена відокремлює модальний світ, побудований персонажем, та дейктичний, що корелює з реальним світом художнього тексту.

Класифікація модальних світів Дж. Гевінс містить вагомий доповнення: деонтичні (зобов'язання), булематичні (бажання), епістемічні (переконання, припущення) модальні світи (схеми 2 і 3, подані мовою оригіналу)⁴. Ми погоджуємося з таким розмежуванням вченої, проте вбачаємо доцільним використання терміна «підсвіт» для означення виду модального світу персонажа. У схемі 4 показане ще одне схематичне зображення, доповнене нами, що є поєднанням концепцій П. Верта та Дж. Гевінс⁵.

Теорія фікційних світів застосувала теорію можли-

вих світів до вивчення літератури, переосмисливши твердження, використані в модальній логіці, щодо семантичної сфери тексту. Зокрема, йдеться про взаємозв'язки фікційного світу (fictional world – світ художнього тексту) та позатекстовою дійсністю. Т. Павел⁶ репрезентував художній світ як автономний (і не тотожний реальному), що має свої закони. Відповідно його не можна аналізувати крізь призму мімесису, бо фікційний світ не схожий на реальний, а створює власну дійсність. Отже, читач повинен відштовхнутися від такої фокалізації, сприйнявши цей сконструйований вимір. Але це не означає, що художній текст ізольований від актуального світу. Адже письменник моделює фікційний світ, опираючись на власний досвід, використовуючи домисел та вимисел. Мусить бути уявлення про дійсність, тоді від неї реципієнт і сконструює фікційний світ, змодельований автором. Якщо художній (термін вживається як синонімічний до фікційного) світ буде повністю вигаданий, не міститиме навіть натяків на реальний (йдеться і про мовну репрезентацію), перед читачем постане бар'єр непорозуміння, а текст втратить екзистенційне, етичне, дидактичне значення. Л. Долежел⁷ використав спеціальну термінологію – «world-imaging-texts» та «world-constructing-texts» – для диференціації текстів, що, відповідно, певною мірою наслідують реальний світ, та текстів, які конструюють автономний світ.

Термінологічний інструментарій теорії фікційних світів корелює з поділом художнього світу У. Еко⁸. Актуальний реальний світ тексту – світ фабули, приватний світ, що складається з підсвітів – світ персонажів. Світ читача відноситься до дискурсивного світу.

У праці «Heterocosmica: Fiction and Possible Worlds»⁹ Л. Долежел запропонував концепцію фікційної семантики, що базується на протиставленні «екстенціонального» та «інтенціонального» нарративного світу. До складу екстенціонального входить набір сумісних нарративних діючих сил, породжених текстом, а також сукупність дій та властивостей, що належать цим силам. Інтенціональний рівень фікційного світу – «сума всіх смислів, виражених у тексті»¹⁰.

Опираючись на класифікацію модальностей у логіці, Л. Долежел препарував її щодо літератури, виокремивши алетичну (включає поняття можливості / неможливості, необхідності), деонтичну (дозволеність, заборона, обов'язок), аксіологічну (оцінна лінія «добре, погано, байдуже»), епістемічну (знання, незнання, припущення) системи модальностей. Вчений пов'язав кожную з цих систем з певним типом сюжету. Так, алетична система відповідає за поділ «населення» фікційних світів на групи з різними здібностями. Обмеження деонтичного типу генерує сюжети зобов'язання, злочину, покарання. Аксіологічна система лежить в основі історій пошуків чи моральних дилем, маніпуляція категоріями епістемі-

² Lugea J. The Layered Architecture and Accessibility Relations of Text-World Theory and Inception: [E-source], URL: https://www.academia.edu/2098913/The_Layered_Architecture_and_Accessibility_Relations_of_Text-World_Theory_and_Inception

³ Gavins J. «(Re)thinking Modality: A Text-world Perspective», Journal of Literary Semantics, 2005, N 2 (34), P. 79–93.

⁴ Ibid., P. 85.

⁵ Lugea J. The Layered Architecture and Accessibility Relations of Text-World Theory and Inception: [E-source], URL: https://www.academia.edu/2098913/The_Layered_Architecture_and_Accessibility_Relations_of_Text-World_Theory_and_Inception

⁶ Pavel Th. Fictional Worlds, Cambridge: Harvard University Press, 1986, 178 p.

⁷ Doležel L. Heterocosmica: Fiction and Possible Worlds, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2000, 339 p.

⁸ Eko U. Rol' chytatelya. Isslyedovaniye po semiotike teksta [The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts], SPb.: Simpozium, 2005, 502 p.

⁹ Doležel L. Heterocosmica: Fiction and Possible Worlds, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2000, 339 p.

¹⁰ Ryan M.-L. Possible Worlds: [E-source], URL: http://hup.sub.uni-hamburg.de/1hn/index.php/Possible_Worlds.

чної системи продукує таємничі оповідання, наративи повчань, комедії помилок, а також важливі функції обману.

Така класифікація Л. Долежела співзвучна з теорією М.-Л. Раян¹¹. Вчена поділяє художній світ на текстуальний реальний світ і приватний світ, що притаманний персонажам, до його складу входять світи знань, обов'язків, бажань, інтенцій, фантазій (сновидінь, візій). Вказаний поділ був доповнений світом припущень (П. Стоквелл)¹².

Оскільки спільною ознакою зазначених теорій є бачення художнього світу як фікційного (не зважаючи на «міметичність»), важливо зацентувати увагу на терміні «фікційний». У зарубіжному літературознавстві термін «fiction» означається як «нечіткий і загальний» термін, що використовується на позначення роботи з образами в прозі¹³. Проте більш поширеною є інша версія: fiction – уся художня література. Адаже письменники творять специфічну дійсність, світ, вибудовуючи художні образи. Проаналізувавши теорії можливих, текстових, фікційних світів, пропонуємо структуру фікційного світу художнього тексту (схема 5).

Фікційний світ художнього тексту поділяється на дискурсивний (представлений світами автора та читача, рецепції яких перетинаються) та текстовий, до складу якого входять реальний художній світ (у термінології М.-Л. Раян означається як текстуальний реальний світ), представлений зовнішніми (фізичними) фактами, до яких відносимо, наприклад, час, простір, нарративні сили, та підсвітами персонажів. Оскільки свідомість людини проектує альтернативні можливі світи, то персонаж також за аналогією (оскільки сприймається як людина) конструює можливі світи, що можуть / не можуть реалізуватися. Приватний світ героя включає підсвіти знань, обов'язків, бажань, намірів, фантазій, припущень (схема 6). Така класифікація корелює із уже зазначеними модальностями Л. Долежела, П. Верта, Дж. Гевінс. Уважаємо також доцільним використовувати український переклад на означення вказаних підсвітів.

Сукупність фікційних світів становить текстовий всесвіт (термін М.-Л. Раян) – великий текст, між елементами якого існують зв'язки.

Структуру фікційного світу продемонструємо на прикладі творчості Г. Пагутяк. Об'єктом нашого дослідження є уривок текст (текстовий світ) – термін, яким ми позначаємо сукупність текстів письменниці, де домінянтою є Уріж («Гірчичне зерно», «Пан у чорному костюмі з блискучими гудзиками», «Захід сонця в Урожі», «Уривок готика», «Книга снів та пробуджень», «Село Уріж та його духи»), на його тлі розгортаються події всіх вказаних текстів. Отже, простір постає зв'язною ланкою, детермінантою фікційного світу, важливим компонентом реального художнього світу. Дискурсивний світ формують рецепції автора та читача.

Г. Пагутяк моделює персонажів із складними приватними світами. Для всіх головних героїв характерна онтологічна відмежованість, домінянтними для них постають підсвіти знань (Чоловік, Жінка, вчитель Андрій, Оля, фотограф Юліан, Михайло Баліцький), бажань, обов'язків (Андрій, отець Антоній), меншою мірою актуалізовані підсвіти припущень, намірів, передбачень. Найбільш широко представлений світ фантазій, що слу-

гує для моделювання приватного світу персонажа: відображає страхи, комплекси. Окрім того, сновидіння виконують функцію антиципації, реалізуються як мотив подорожі в потойбічну реальність («Гірчичне зерно»), відображають релікти міфологічних уявлень, розмивають дійсність художнього світу.

Навколишнє середовище, репрезентоване Урожем, здійснює вагомий вплив на мотивацію персонажів (переважають ірраціональні – імпульсивні, божевільні дії). В уривку тексту героям притаманне самозаглиблення, глибокий аналіз власної поведінки, превалювання психічних дій над фізичними.

Висновки. Отже, когнітивна антропологія постає актуальною та результативною методологією, переваги якої вбачаємо в синтезі двох підходів, що дає змогу дослідити не лише структуру тексту, нарації, але й функції авторської та читачької рецепції в конструюванні фікційного світу; і міждисциплінарності. Подальші наукові дослідження передбачають розширення термінологічного інструментарію цієї методології, перспективи майбутнього вивчення вбачаємо у використанні зазначеного підходу до різних типів тексту, у розгляді авторського та оповідацького світів, поглибленні аналізу свідомості персонажа як фікційної особистості, а також нарративних структур художнього тексту.

Sirenko Sophia. Cognitive anthropology as an actual literary methodology. In the article a definition and main problems of cognitive anthropology as literary methodology are analyzed.

Cognitive anthropology is the study of human cognition in cultural and cross-cultural contexts. This methodology generally focuses on the intellectual and rational aspects of culture, particularly through studies of language use. There are four basic categories of work done in cognitive anthropology – semantics, knowledge structures, models and systems, and discourse analysis.

Cognitive anthropology is approach to text analysis that synthesizes cognitive and anthropological approaches.

Possible worlds semantics uses the concept of a possible world to give substance to the idea of alternative extensions and alternative domains of quantification.

Text world's theory is a cognitive model of all human discourse processing. In text world theory, readers first build a possible world that is rule-governed and corresponds to our actual world. The central tenet of the model is that users construct a world using the text, as well as any knowledge and experience they may bring to that text, and furthermore, that the resulting text-world is continually updated with incremental information as the discourse proceeds. The space in which the language event takes place is called the discourse world, and the interactants the discourse participants.

Fiction Theory is a discipline that applies possible world theory to literature. This theory allows to analyze narrative macrostructure of prose text, examine the impact of nature force, mental life of characters (physical, mental actions).

In the article own concept of fictional world structure is represented.

Key words: cognitive anthropology, Fictional worlds theory, possible worlds, text, discourse.

¹¹ Ibid.

¹² Stockwell P. *Cognitive Poetics*, London: Routledge, 2002, 193 p.

¹³ Cuddon J. A. *Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, 2011, P. 279.

Додатки

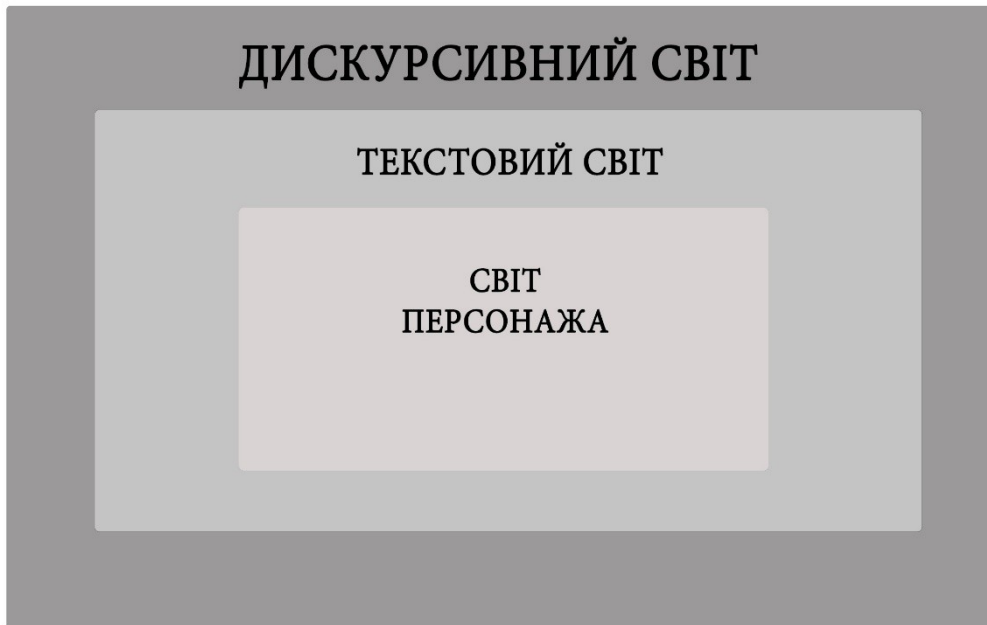

Схема 1. Структура дискурсу за П. Вертом.

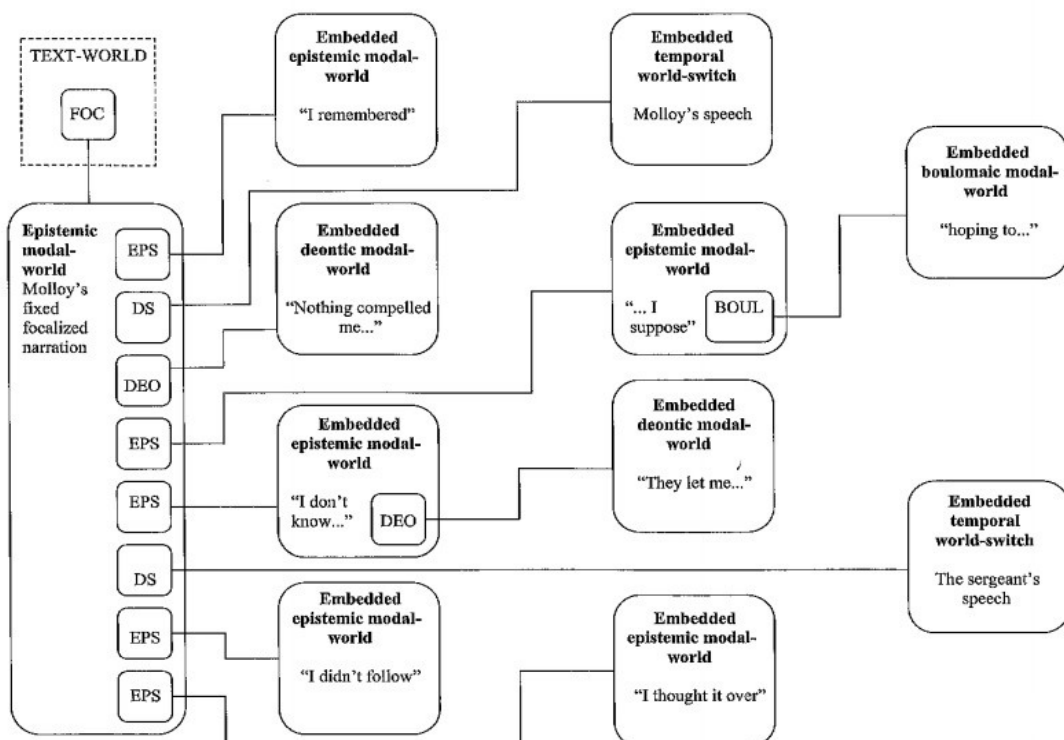

Схема 2. Вбудовані модальні світи (за Дж. Гевінс)

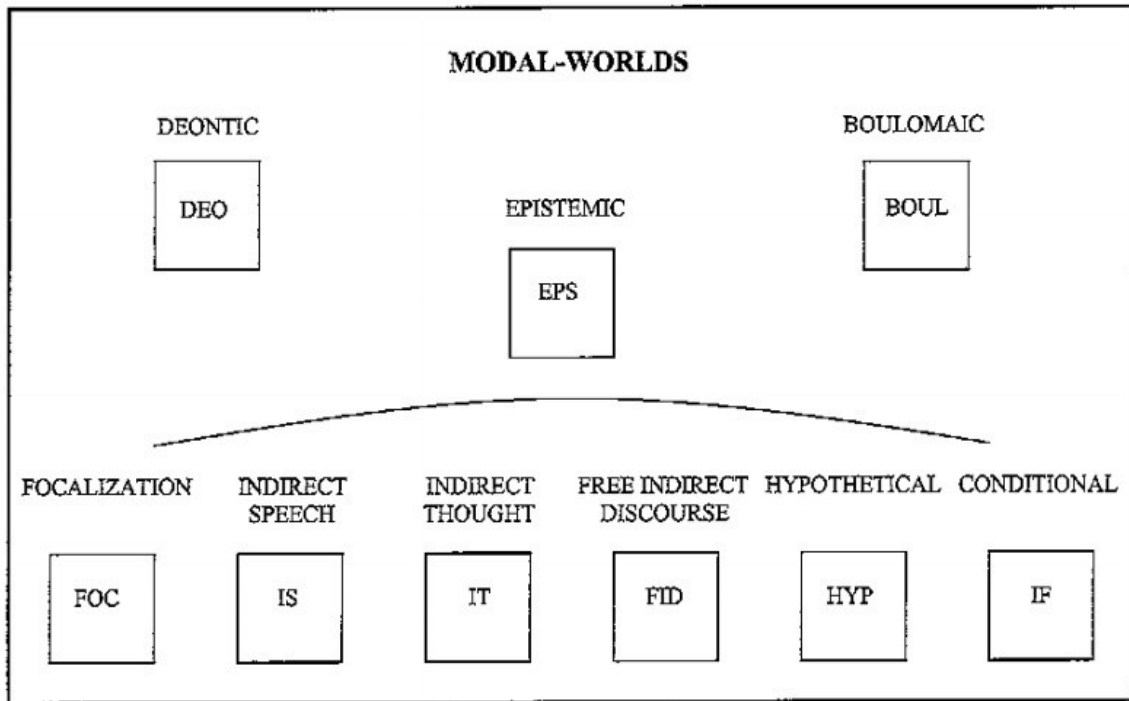

Схема 3. Теорія текстових світів за Дж. Гевінс (розширена)

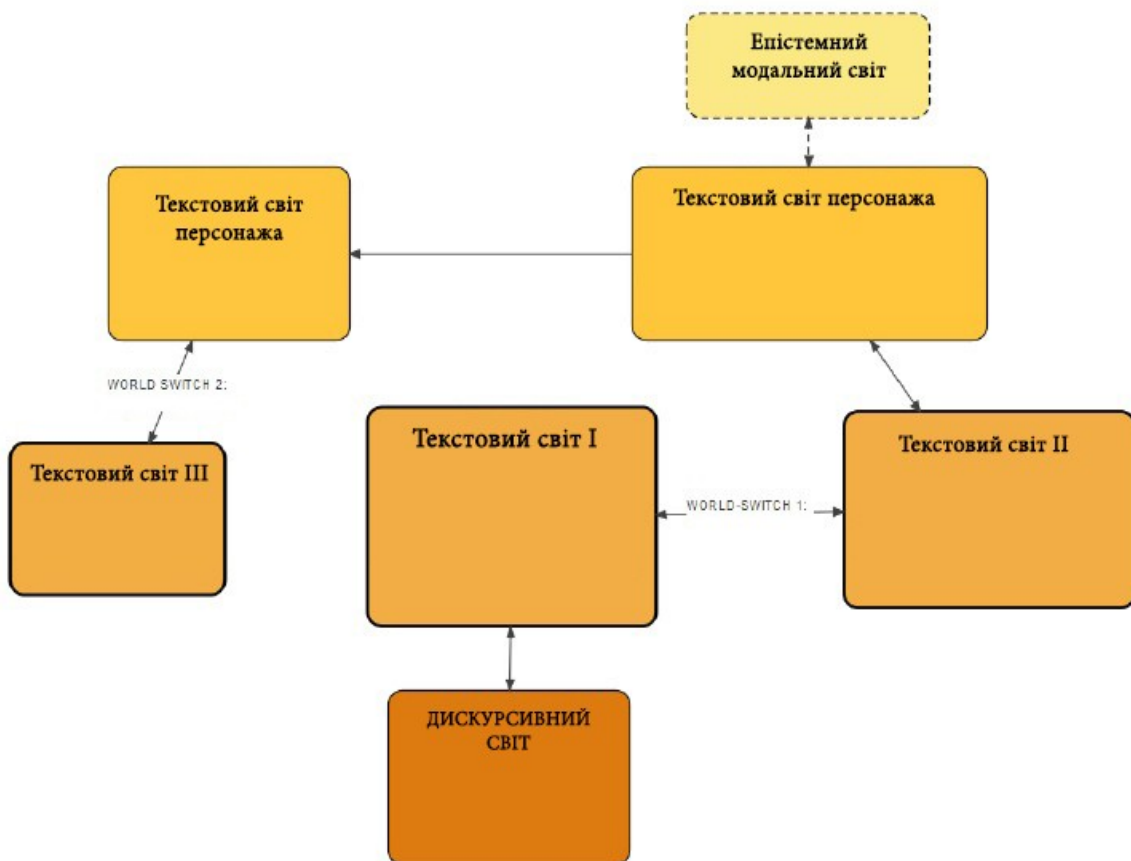

Схема 4. Побудова текстових світів.

Фікційний світ

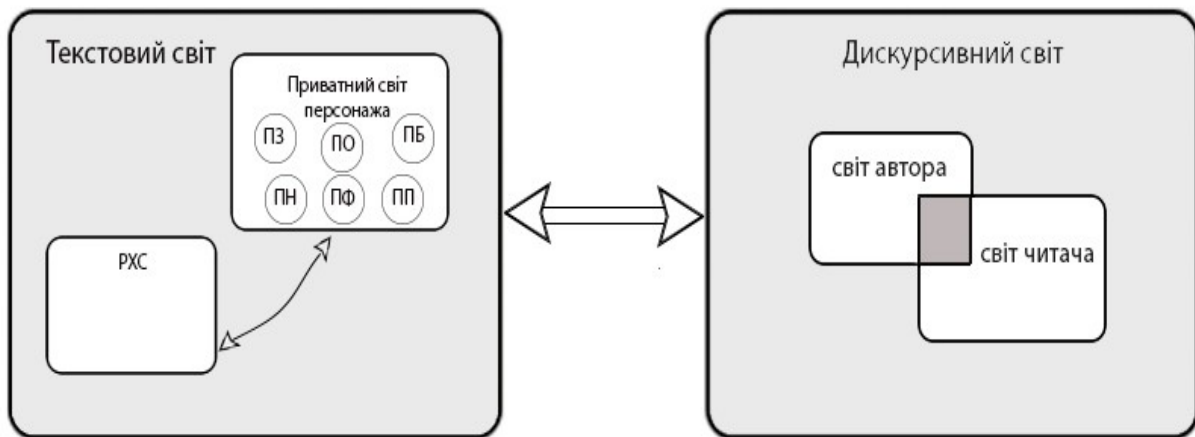

Схема 5. Структура фікційного світу.

Схема 6. Модель приватного світу персонажа.

Сіренко Софія – аспірант кафедри української літератури філологічного факультету ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Коло наукових інтересів: теорія літератури, когнітивна антропологія, теорія фікційних світів, сучасна українська література.

Sirenko Sophia – postgraduate of the Department of Ukrainian Literature of SHEI «PreCarpathians National University by

Vasyl Stefanyk». Research interests: literary theory, cognitive anthropology, Fictional worlds theory, modern Ukrainian literature.

Received: 18.05.2017

Advance Access Published: June, 2017

© S. Sirenko, 2017